

Taşpınar Örneklilik Halıları

THE PATTERN CARPETS OF TAŞPINAR

AYSEN SOYSALDI*-PAKİZE KAYADİBİ**

ÖZET

Halıcılık geleneksel Türk sanatlarımız içinde önemli bir yere sahiptir. Göz nuru ve el emeğiyle ilmek ilmek dokunan halılar geçmişten günümüze kalan kültür mirasıdır. Halıcılık 20. yüzyıl ortalarına kadar Türkiye'nin her bölgesinde hem satış hem de halkın kendi ihtiyaçları için sürdürülmüştür. 21.yüzyılda ise halıcılık bazı merkezlerde devam etmektedir.

Aksaray ve çevresi Selçuklular döneminden günümüze kadar halıcılığı ile ünlüdür. Aksaray'a bağlı Taşpınar kasabasında kadınlar tarafından kurulan derneğin halı atölyesinde tezgâhlar çalışır durumdadır. Halı dokumacılığı orta yaş grubu kadınlar tarafından ek gelir kaynağı olarak yapılmaktadır. Taşpınar ve çevre köylerde dokunan halıların ortak özellikleri hammaddesinin saf yün olmasıdır.

Taşpınar dokuycuları halı desenlerini ezbere veya daha önceden dokunmuş, sadece motif (yangış-bezek) örnekleri içeren örneklilik halılardaki motiflere bakarak dokurlar. Bu örneklilik halılarda çeşitli motifler tekrar edebilecek bir rapor olarak dokunmuştur. Tarihi Taşpınar Halısını Yaşatma Derneği atölyesinde 8 adet örneklilik halı tespit edilmiştir. Örneklilik halılar, en yenisi 40 yıllık ya da daha eski olup, Taşpınar halılarının renk ve motif kataloğunu oluşturmaktadır.

Taşpınar halılarında desenler bölgeye has ve orijinaldir. Halılarda hammadde olarak doğal yün ipliği, doğal boyar maddelerle boyanarak kullanılır. Bitkisel boyarmaddelerle yün boyama, görecelik, uygulayarak öğrenilmiş ve geleneksel yöntemlerle günümüze gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: halı, Taşpınar, örneklilik halı.

ABSTRACT

Handmade carpeting has an important place in traditional Turkish arts. The Carpets weaved knot by knot with great efforts, are the cultural heritage carried through the past to present. Until middle of 20 century, in every region of Turkey carpet weaving had continued for both sales and their own needs of the people. Aksaray and the surrounding area is famous for its carpets Seljuk era to the present day. The carpet looms are working in workshop association established by the women in the town Taspınar of Aksaray. Carpet weaving is done as a additional income for middle-aged women. The common features of Taspınar and surrounding villages handmade carpets's raw material is pure wool.

Handmade carpeting still is kept in the town of Taspınar located Aksaray city, the Central Anatolia region. The Taspınar carpet weavers have been weaving the sample carpets by memorizing or copying carpet patterns at which contains only the samples of motifs that were previously woven. Different motifs were woven in these sample carpets as a report to be repeated again. At the workshop of Alive Association of History Taspınar Carpets eight sample carpets were determined. These samples the color and pattern catalog of Taspınar carpets of which the newest is 40 years old or older. Designs of Taspınar carpets are original. The natural wool yarn dyeing with herbal dyestuffs are used as a raw material on carpets. The wool dyeing using herbal dyestuffs is passed from one to another by watching and applying the traditional methods to the present day.

Keywords: carpet, Taspınar, the pattern carpet.

* Prof., Gazi Üniversitesi, Mesleki Eğitim Fakültesi, El Sanatları Eğitimi Bölümü, e-posta: asoyisal@gazi.edu.tr

** Arş.Gör., Gazi Üniversitesi, Mesleki Eğitim Fak., El Sanatları Eğitimi Bölümü, e-posta: pdubus@gazi.edu.tr

1. Giriş

Türk kültür tarihinde önemli bir yeri olan Pazırık kurganlarından çıkarılan Pazırık halısı dünyanın ilk düğümlü halı örneğidir ve milattan önce 3. ya da 5.yy.lara tarihlenmektedir. Halının tarih boyunca Türk dokuma sanatlarından biri olduğu çeşitli kaynaklarca belirtilmektedir. Anadolu halıcılığı ise sanat tarihçiler tarafından Selçuklular döneminden bu yana yüzyıllar itibarıyla ve yörelere göre örneklendirilmektedir. Halı; yaygı, yastık, minder, sedir örtüsü, terki (eyer halısı ve heybesi) ve duvar halısı gibi birçok ihtiyaca cevap veren ürünlerde uygulanan düğümlü ve havlı yüzeyli bir dokuma sanatıdır(Aslanapa 2005:13-16).

Bu dokuma sanatımızın en eski ve önemli merkezlerinden biri de Aksaray'dır. Araştırma yöresi olan Taşpinar, Aksaray'ın halı dokuma merkezlerinden biri olup, halıcılık adına önemli eserler üreterek, Taşpinar halıları adıyla bilinmektedir. Bu çalışmada Taşpinar'da satılmak üzere üretilen halıların dokumasında kullanılan örneklilik halılar ele alınmıştır.

Selçuklu devri Aksaray halıları hakkında tarihi kaynaklar ve seyahatnameler bilgi vermektedir. 1271'de Anadolu'ya gelen Venedikli Marko Polo seyahatnamesinde "Dünyanın

en iyi ve en güzel halıları burada yapılır" ifadesi bulunmaktadır. Ebu'l-Fida, 1274'de ölen İbni Said'e atfen "Aksaray'da Türkmen halıları yapılıp dünyanın her ülkesine ihraç edilmektedir" bilgisini verir. Miladi 1331 yılında Aksaray'a gelen İbn-i Batuta "Aksaray'da koyun yünüyle dokunan halı ve kilimlerin şehrin adıyla tanınmış olduğunu ve örneklerine başka bir yerde rastlanmadığını" söyler. Ayrıca bu halıların Mısır, Suriye, Irak, İran, Hindistan ve çine ihraç edildiğini de belirtir(Aslanapa, Durul 1973:17-34;Parmaksızoğlu 1971:133).

Osmanlı döneminde de Aksaray'da halı dokuma geleneği devam etmiştir. Osmanlı dönemi Aksaray halılarına ait bilgiler 1837 yıllarında Aksaray ve çevresini gezen İngiliz seyyah W.J. Hamilton seyahatnamesinden öğrenilmektedir. Hamilton Aksaray'da halı ipinin boyanmasında kullanılan kök boyanın yetiştirilmesini anlatır. Ayrıca Sultan Abdülaziz devrinde yayınlanan M.1875 tarihli Konya salnamesi'ndeki birçok kayıta Niğde sancağının tarım ve sanayi ürünleri arasında kök boya, yapacağı, kilim, halı, halı yastık, terki (at) heybesi, çarşı heybesi, aba, kıl işi, çadır gibi ürünler sayılmaktadır (Deniz 1998:92).

Aksaray halıları günümüzde "Taşpinar Ha-

Foto 1. Taşpinar yastık ve taban halı örneği

Foto 3.
Taşpınar
somya halısı

Foto 2.
Aksaray,
Halı pazarı,
1982
(Deniz,
1998)

Foto 4.
Taşpınar
halılarında
kullanılan
doğal boya
hammadde
örnekleri

Azerbeycan'dan gelen bir Türk kavmi tarafından kurulduğu belirtilmektedir. Daha sonra iklimin elverişsizliği nedeniyle köyü kuranların Taşpınar'ın bu günkü Hotamış bucağına taşındıkları ve Taşpınar mahallesini kurdukları bilinmektedir.

Konyalı (1974:102) ve Deniz (1998:92) eserlerinde Taşpınarlıların 19. yüzyıl ortalarında Hasandağı eteklerindeki Tokarız köyü'nden gelip yerleştiğini ve halı olarak Taşpınar adının geçtiği ilk yazılı kaynağın H.1286, M.1869 tarihli II. Konya Salnamesi olduğunu açıklamaktadırlar.

2. Taşpınar Halılarının Genel Özellikleri

Taşpınar'da kara iklimi özellikleri nedeniyle geniş ölçüde hayvancılık yapılır ve yün ipliği elde edilir. Yörenin dağlık bölge oluşu ve bitkilerin zenginliği iplik boyamacılığında başta kökboya ve cehri olmak üzere doğal boyaların kullanılmasını sağlamıştır. Yün ipliği ve doğal boyama Taşpınar halılarının gelişmesinde ve sürdürülmesinde etkili olmuştur. Taşpınar halıları, ebatlarına ve kullanıldıkları yerlere

lısı" ismiyle tanınmaktadır. Taşpınar'ın ilk kez 1515 tarihinde Yavuz Sultan Selim devrinde

göre “taban (kelle), çift somya (sedir), minder, namazlık, yastık, heybe ve eyerlik örtüsü” gibi isimler alırlar.

Aksaray çevresinde ve Taşpınar’da dokunan halılarda günümüze kadar gelen en eski nakış (motif) “Üç Göbekli Halı” bezemesidir (Kara v.d. 2006:170-172). Günümüz Taşpınar halısı desenleri de orijinal bir karaktere sahiptir. Halılarda ana renkler koyu kırmızı ve koyu mavi (lacivert)’dir. Bu renkler dışında yerel deyişle kırbız (al), yavşan yeşili (kına tozu rengi), tetir (tarçın rengi), pisi tüyü (gri mavi), erik ipi (krem) ve siyah da çok kullanılan renklerdir.

Kaynak kişi Fatime Demirtaş’a göre; Kırmızı renk için şap ile dağ eriği kaynatıldıktan sonra suyuna kök boya katılmaktadır. Sadece erikle yapılan boyama sonucu elde edilen krem rengi beyaz yerine kullanılır ve buna yörede “eriğ ipi “ denilmektedir. Yavşan yeşili için asma yaprağı, tetir rengi için meşe palamudu kadehleri kullanılmaktadır.

Taşpınar ve çevre köylerde dokunan halıların ortak özellikleri hammaddesinin saf yün olmasıdır. Atkı, çözgü ve düğüm ipliklerinde yün olma geleneği günümüze kadar titizlikle korunmuştur. Yörede yün kendi yetiştirdikleri koyunlardan kırkım yoluyla elde edilir ve iplik eğrilmeden önce gereken bütün işlemler(yıkama, kurutma, ayırma, temizleme, tarama, sınıflama) kadınlar tarafından yapılır. Bu şekilde hazırlanan ipliklerin renklendirilmesinde başta kökboya olmak üzere yörede yetişen bitkilerden elde edilen doğal boyalar kullanılır.

Türk Standartları Enstitüsü’nün 1967 yılı raporlarında Taşpınar halıları ince sınıf ve kaliteli bir halı olarak nitelendirilmiştir. 1 dm²deki düğüm sayısı ortalama 1750’dir. Yani; 1 dm²lik alanda 40x45 düğüm tespit edilmiştir. Günümüzde dokunan halılarda 1 dm² de 30x35 düğüm görülmektedir. Deniz(1987), 1950 yılından önce dokunan Arısama halılarında 10cm x 10 cm’de 30cm x 35cm veya 40cm x 45cm arasında değişen düğüm olduğunu ve bu özelliğin taşpınar halılarıyla benzerlik gösterdiğini ifade etmiştir. Yörede 6 m²lik bir halıda 13 veya 15 çile ip (15x40=600 düğüm) 8-9m²lik bir halıda 18-20 çile ip (20x40=800 düğüm) gerilir. 1 çile

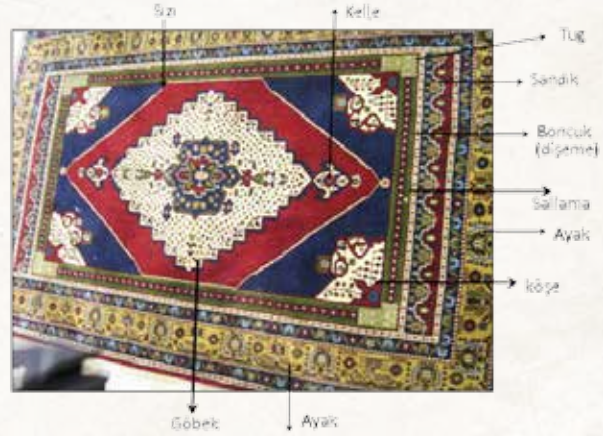

Foto 5. Taşpınar kelle halısı

Foto 6. Taşpınar seccade (namazlık) halısı

çözgü ipliği, 20 çift ilmek, dolayısıyla 40 düğüm demektir.

1998’de Valilik tarafından yayınlanan Aksaray İlimizde Halı Kilim faaliyetleri konulu yazıda Hasan Dağı, Bayıraltı, Taşpınar ve Ova köylerinde yaşayan 14-50 yaş arasındaki kadınların çoğunun halı dokumacılığıyla uğ-

Foto 7. Tarihi Taşpınar Halısını Yaşatma Derneği atelyesinden görüntüler

Şekil 1.
Üzümlü köşe
motifinin
çizimi (foto 7)

raştığı belirtilmektedir. Ayrıca yörede 7 çile olarak adlandırılan ortalama 2,3-5 m² bir halının iki kişi tarafından 15 günde dokunduğu, yurt dışına ihraç edildiği ve il merkezinde Salı günleri halı pazarı kurulduğu, el dokusu halıların bu pazarda sergilenerek satıldığı ifade edilmektedir (Leloğlu Ünal 1998:84).

Yörede bordürlere “ayak”, dikdörtgen çerçeveye “sandık” sütunceye “sallama”, köşe bağlantılarına “tuğ”, üçgen köşelerdeki dar sulara “sızı” zemin kompozisyonun merkezine yerleştirilen madalyona “göbek” adı verilir (Foto: 3-4).

Taşpınar halılarının ayırıcı özelliği ve özgün rengi tetir (Tarçın rengi) olan kalın bordürün yöresel adı *Ayak*'tur. Bu ayak örnekleri *çapar ayak*, *kirman ayak*, *gül ayak*, *salkım ayak*, *ladik ayak* ve *boynuzlu ayak* adlarını alırlar. En çok çapar ayak denilen motif, tetir(tarçın) renkli zemin üzerinde siyah veya kırmızı konturlarla çizilen geometrik şekiller içine yerleştirilmiş mavi, erikipli, yeşil, kırmızı renklere stilize çiçeklerden oluşur (Foto:6-9). Kirman ayağın ana motif ise, adını ip eğirmede kullanılan kirmandan almış ve bir çiçek şekline dönüştürülmüştür. Eğik uçlu kolları ile çark-ı felek şeklindeki motif dünyanın dönüşünün sembolik ifadesi olarak kabul edilmektedir. Kirman ayak, taban halılarındaki en yaygın uygulanan bordür desenidir. Ladik ayakta ise; kare kutular içinde Ladik halılarının özgün stilize

Şekil 2. Kemer(merdivenli) sandık motifi çizimi (foto 7)

lâleleri yer almaktadır.

Zeminin iki kısa kenarında sandık denilen bölümler yer alır. Sandıklar boncuk denilen sınır bezemesi ile çerçevelenmiştir. Taşpınar halılarında görülen sandık çeşitlerinin başında *kapama sandık* ile *merdivenli sandık* (Foto:5-6) (Şekil:1-2) desenleri gelir. boynuzlu sandık (boynuzlu ayak) örneğinde olduğu gibi kalın bordürlerdeki desenler sandıkta da uygulanabilir. Merdivenli sandık *kemerli sandık* adını da alır. Geometrik karakterli bir desendir. Bu desende kademeli basamaklar şeklinde yükselip inen merdivene benzer şekillerin ortası bir nişle sınırlanmış ve içine stilize bir çiçek yerleştirilmiştir. Zemin bezemesinde ikinci aşama madalyonu çerçeveleyerek deseni zenginleştiren *Sütunce* şeklindeki iç bordürdür. Bu iç bordüre verilen yöresel ad *sallama* dır. 10-12 cm. kalınlığında olan sallamalar halı köşelerinde birbirlerine sütun başlıklarını andıran kare şeklindeki dolgularla bağlanırlar. Bunlara *tuğ* denir. Sallama motifleri gibi tuğlarda geometrik ve bitkisel desenlerle bezenebilir. Zemin düzenlenmesinde üçüncü aşama köşelerdir. Köşebentler zeminde yer alan ana motif bordürden ayıran ve halının uzun ve kısa kenarları ile dik açı oluşturan üçgen biçimindedir. Köşe konturlarını iç içe geçmiş dar sular oluşturur; bu sulara *Sızı* denir. Taşpınar halılarının mutlaka köşe deseni vardır. Köşenin zemin rengi laciverttir ve her zaman bitkisel desenlerle süslenmiştir. Geometrik görümlü *telekli köşe* Taşpınar halılarının özgün motifidir. Zemin yüzeyinin kompozisyo-

Foto 8. Birinci Örneklik halı

Foto 9. İkinci Örneklik halı

nu merkeze yerleştirilen madalyon motifi ile tamamlanır. Yöredeki adı "Göbek" (foto: 10) olan madalyon, namazlık dışında tüm Taşpınar çeşitlerinde kullanılmıştır. Taban ve kelle halılarının klasik desenleri köşe-göbek olarak anılan ¼ raportlu madalyonlu düzenlemelerdir (Şekil:1)(Kıraç 1998; Gür Yalazkan 1995; Kara v.d. 2006: 171-177). Yörede namazlık denilen seccadelerde ayak bölümleri taban halılarına benzer şekildedir. Ancak ayaklar daha incedir. Sandık tabanlılık ve alınlık olarak mutlaka yerini alır. Zemin ise basamaklı kemerli mihrap nişi içinde kandil ve köşe motifleri ile düzenlenmiştir. Mihrap kenarları niş içine bakan tığlarla süslenmiştir (Şekil: 2).

Bir zemin süslemesi olan, halıda dinginlik duygusu uyandıran zemin desenleri, ince ve kalın bordür tekrarlarıyla Taşpınar halıları Türk sanatının genel halı karakterinden ayrıldığını gösterir.

Taşpınar halılarının Arısama halılarıyla karşılaştırmasını yapan Deniz (1987: 14), 1950 yılından beri dokunan Arısama halıları şekil ve süsleme bakımından daha çok Taşpınar

halılarına benzediği, özellikle 1950-60 yıllarına ait halıların göbekleri, Taşpınar halılarının *taban göbek* denilen göbek şeklini andırdığı, *kuşak* ve *ayak* bölümlerinin de Taşpınar halılarına benzediğini, ayrıca bu iki halının ortak yönünün, renkleri ve Taşpınar halılarının *uzun göbeğini* andıran *top* motifi olduğunu ifade etmektedir.

3. Örneklik Halılar

Taşpınar halıları ezbere veya daha önceden dokunmuş sadece motif örneklerini içeren örneklik denilen halılara bakılarak dokunur. Örneklik halılar her motifin bir raporluk örneği ve zeminde uygulanan göbeğin (madalyon) ¼ raporu dokunmuş modellik halılardır. Tarihi Taşpınar Halısını Yaşatma Derneği atelyesinde (Foto: 5) sekiz adet örneklik halı tespit edilmiştir. Halı dokuyucuları örneklik halıları desen şablonu olarak, dokuyacakları motifi unuttuklarında hatırlamak ve dokuma hatası yapmamak için kullanırlar.

Söz konusu Örneklik halılar şimdiki dokuyucuların birkaç kuşak önceki nineleri tarafın-

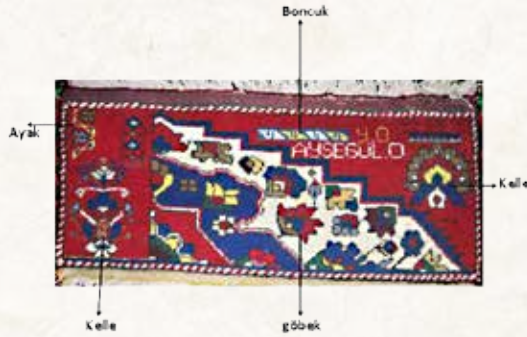

Foto 10. Üçüncü Örneklik halı

Foto 11. Dördüncü Örneklik halı

Foto 12. Beşinci Örneklik halı

Foto 13. Altıncı Örneklik halı

Foto 14. Yedinci Örneklik halı

dan dokunmuştur. Örneklik halıların en yenisi 40 yıllık olup, birçoğunun çok eskiden kaldığı ifade edilmekle birlikte ne zaman dokunduğu bilinmemektedir. Bu halılarda kullanılan malzeme tamamen yündür ve yörede kadınlar tarafından kirmanda eğrilip bükülerek, doğal boylarla boyanmış ipliklerle dokunmuştur.

Bu örneklik halılar Taşpınar halılarının renk

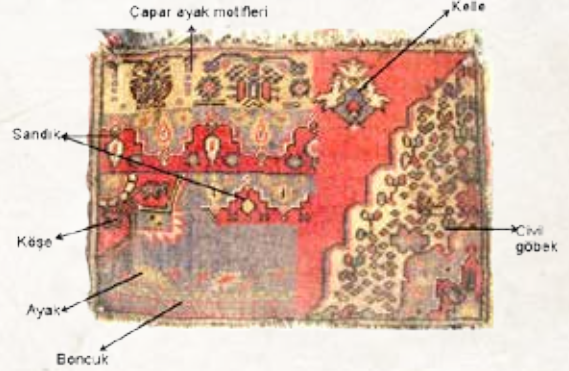

Foto 15. Sekizinci Örneklik halı

ve motif katalogunu oluşturmaktadır. Ayrıca örneklik halılarda belirli bir kompozisyon düzeni yoktur. Bu halıların çoğunluğu boncuk denilen sınır bezemesi ile çerçevelenmiştir. Kısa kenarlarda 2-2.5cm'lik halı kilimi (toprakçalık) ve uzun kenarlarda yün atkılı kenar örgüsü uygulanmıştır. Motiflerin sınırları bazen çok belirgin bazen de iç içe geçmiş biçimdedir. Örneklik halılarda Taşpınar halılarının karakteristik özelliği olan bitkisel bezemeler yoğunluktadır. Örneklik halılarda tespit edilen ve yörede en çok kullanılan; rengârenk benekleriyle *civıl göbek*, Türk süsleme motiflerinden basit hatayî tarzı, bitkisel formlarda *taban göbeği*, *çapar ayak*, *merdivenli ayak*, *taban ayağı*, *elmalı ayak*, *boncuk*, *kelle*, *sallama*, *tuğ* ve ismi belirlenebilen motiflerdir (Foto: 6-13). Örneklik halıların renk özelliklerine bakıldığında kırmızı ve mavinin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra kırık (doğal) beyaz yörede erik ipi, açık kahve (tetir-tarçın) rengi, canlı sarı tonları (cehri sarısı) ve açık yağ yeşili (asma yaprağı) renklerinin de kullanıldığı tespit edilmiştir.

Taşpınar Örneklik Halıların Teknik Özellikleri	
Hav yüksekliği	5-7mm.
Dm ² düğüm sayısı(En x Boy)	35 x 35
İplik Özelliği; Çözgü/Atkı/İlme	Yün

Sonuç

Taşpınar el dokuması halıcılığı sürdürülebilir önemli bir halı merkezidir. Bu örneklik halılardan da anlaşıldığı gibi hala geleneksel özelliğini korumaktadır. Yöre halılarında

Foto 16. Örneklilik halı desenleri ile ilgili alan araştırmasından görüntü

atki, çözümlü ve ilmelik olarak tamamen yün iplik kullanılmaktadır. Taşpınarda doğal boya geleneği olmasına rağmen, maliyetin ucuz olması ve üretimde kolaylık sağlaması nedeniyle sentetik boyalı hazır ipliklerin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle Taşpınar halı ipliklerinin doğal boyalarla boyanmasının yeniden canlandırılması ve doğal boyacılığın sürdürülebilmesini sağlama çalışmaları sürdürülmektedir. Bu amaçla Gazi Üniversitesinde “Taşpınar halı ipliklerinin boyanmasında uygulanan doğal boyama yöntemlerinin reçetelendirilmesi” konulu tez çalışması yapılmıştır. Aksaray Üniversitesinin ve Taşpınar Halısını Yaşatma Derneği ortaklığı ile bir avrupa birliği hibe projesi yürütülmüştür.

Bu tür çalışmalar devam ettiği sürece yöreye has halıcılığın orijinal özellikleri bozulmadan gelecek nesillere aktarılabilir. Önemli olan bu orijinal örneklilik motiflerin Taşpınar halılarında görülen kompozisyon düzeninde uygulanması ve yörenin doğal boyalı renk özelliğinin korunabilmesidir.

KAYNAKLAR

- Aslanapa , Oktay (2005). *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*. Ankara: İnkılap kitabevi.
- Aslanapa, Oktay, Yusuf Durul (1973). *Selçuklu halıları. Başlangıcından Onaltıncı Yüzyıl Ortalarına Kadar Türk Halı Sanatı*, İstanbul.
- Deniz , Bekir (1998). Geçmişte ve Günümüzde Aksaray Halıları 1 (Eski Aksaray Halıları) *Arış Dergisi*, yıl: 1, sayı: 4, s. 90.
- Deniz, Bekir (1987). “Arısama Halıları”, *Lale Dergisi*, s.9-15
- Gür Yalazkan Zeynep (1995). “Anadolu Geleneğinde Taşpınar Halıları”, *Türkiyemiz Dergisi*, yıl: 25, Sayı: 76.
- Kara Devrim, Bozhan Nesrin, Yalçın Bilal (2006). *Aksaray İl Çevre Durum Raporu (2007-2008)*, Aksaray, s. 170-172.
- Kıraç M. Cahit (1998). “Aksaray İlimizde Halı Kilim Konusundaki Faaliyetler”, *Arış Dergisi*, yıl: 1, sayı: 4, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Konyalı İ. Hakkı (1974). *Abideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi*, Cilt 1, İstanbul s. 102.
- Leloğlu Ünal Serap (1998). “İllerimiz ve Halıcılığımız”, *Arış Dergisi*, yıl: 1, sayı: 4, s. 84.
- Parmaksızoğlu İsmet, İ.,(1971). *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, 1000 Temel Eser 59 M.E.B.* , İstanbul.
- Harbelioğ Yılmaz (2011). Taşpınar Halı İpliklerinin Boyanmasında Uygulanan Doğal Boyama Yöntemlerinin Reçetelendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

